

ne more odgovorno in uspešno vladati; ne le zaradi svoje personalne šibkosti, ki je posledica kompromisov pri njenem sestavljanju in imenovanju, pač pa tudi zato, ker nima dovolj pooblastil za vladanje v veljavni zakonodaji, ki je v celoti naravnana na skupščinski sistem, v katerem ni vlade, pač pa je le izvršni svet kot izvršilni organ skupščine. Tak položaj vodi do blokade vlade in parlamenta, kar se je nazorno pokazalo pred našimi očmi pri omenjeni prvi slovenski vladi. To pa je najslabše, kar se more zgoditi pri upravljanju države – še posebej pri nas, kjer ne deluje niti uprava, ki je v urejenih sistemih element strokovnosti in kontinuitete države; obstane tako rekoč ves upravljavski mehanizem države. To je seveda nadvse kritičen položaj za državo in za družbo nasploh. Zaradi koalicijskih vlad, na katere je treba računati pri nas, so take situacije lahko pogoste.

Zakon o vladi, ki je, kot smo ugotovili, napovedan z ustavo, lahko položaj vlade še bolj oslabi ali pa ga deloma okrepi. To je pokazala že razprava o dveh osnutkih zakona, ki sta bila predložena dosedanjemu parlamentu; čeprav je bilo videti, da gre med njima v prvi vrsti za razliko glede števila ministrstev, je šlo v resnici v prvi vrsti za razliko glede položaja vlade v odnosu do parlamenta, torej za večjo ali manjšo moč oziroma nemoč vlade.

Nepričakovano velik vpliv na moč oziroma na nemoč vlade pa ima tudi zakon o volitvah v državni zbor, in sicer njegove določbe o razdelitvi mandatov med stranke, kar se je z vso prepričljivostjo (in usodnostjo) pokazalo že na prvih volitvah.

(Nadaljevanje sledi po sprejemu zakona o vladi).

Ljubljana, 10. 12. 1992

MARKO POLIČ*

Psihološka skica vojne: primer Jugoslavija

Prav čudno je, da se nisem odpovedala vsem upom, ko se zdijo pa tako nesmiselni in nedosegljivi. Vztrajam ob njih, ker še vedno verujem v srčno dobroto človeka. Nemogoče mi je graditi vse na temeljih smrti, tegobe in zmede. Gledam, kako se svet počasi spreminja v puščavo, čedalje močnejše čujem bližajoči se grom, ki ugonobi morda tudi nas, sočustvujem z milijoni ljudi in vendar, ko upiram pogled v nebo, začenjam spet upati, da se obrne vse na bolje, da mine tudi ta kruta groza in se povrnejo red, mir in vedrina.

Anne Frank

Izhodišča

Razpad Jugoslavije je soočil svet z eno najhujših vojn tega stoletja. To je preprosto dejstvo in danes so že tudi veliko jasnejše njene korenine. Dogajanje še ni končano (in ni še jasno, kdaj sploh bo) in majhna časovna razdalja še ne

* Dr. Marko Polič, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

omogoča izčrpne in celovite presoje. Tudi vednost o vsem dogajanju je še razmeroma nepopolna in mnoge informacije ostajajo bolj na površju dogajanja, kot pa segajo v njegove globine. Obenem se je hkrati in na različnih ravneh odvijalo več vzporednih, vendar konvergentnih procesov (uresničitev programa SANU v Srbiji in razpad federacije). Če je bila vojna v Sloveniji predvsem zadnji sunek razpada-joče federacije, so imele druge že drugačne temelje. Toda vojna v Sloveniji je opravila tisti premik, tisti prehod čez prag, zaradi katerega so druge postale lažje in verjetnejše. Skrbno gojeno sovraštvo je potem naredilo svoje.

To besedilo ni prava psihološka razlaga ne vojn nasploh in ne teh »jugoslovan-skih«. Je le skica zanjo. Govoriti o nekaterih dejavnikih in pogojih, ki bi te vojne lahko določali. Je tudi nepopolna in bolj gradivo za razmišljanje kot odgovor na vprašanje. Prikazal bom nekatere osnovne psihološke mehanizme, ki so za pojav sovraštva in vojne lahko pomembni, ter jih skušal povezati s konkretnim dogajanjem. Na koncu bom s pomočjo Ervina Stauba (1989) skušal narediti nekakšen povzetek te, kot on pravi, »poti uničevanja«. A tudi to bo samo kamenček v mozaiku. Vendar upam, da bo enkrat kasneje malo močnejša psihološka ekipa – ne samo slovenska – povedala o vsem kaj več. Še bolj pa upam, da bo kdor koli pot uničevanja prekinil. Tudi to se namreč da.

Agresivnost

Ali je človek že po naravi nagnjen k vojni? Ali je ta način njegovega obstoja? Ali so sanje Anne Frank res samo sanje, čeprav si jih deli z milijoni ljudi mnogih krajev in časov? Dogodki, ki smo jim priča, in še mnogi drugi pred njimi in ob njih kot da govore v prid takemu sklepu. Toda, ali ni morda možno tudi bolj optimistično stališče? Odgovor ni enostaven in psihologija ga lahko ponudi le del, saj so vojne multikavzalne po poreklu in imajo mnogo razsežnosti. Ne dajo se razložiti zgolj z osebnostnimi lastnostmi enega ali več ljudi, pa če so ti še tako pomembni.

V svetu omejenih virov imajo ljudje vrsto razlogov za medsebojne spore (pa tudi za sporazumevanje) in izgovor prirojenosti je pogosto privlačen. Toda spoznanja vrste znanosti kažejo, da ni nobenega dokaza o obstoju nekega instinkta agresivnosti, ki bi se moral izražati ne glede na okoliščine. *Agresivnost je odziv na zunanje pogoje in ne proizvod spontano nastale potrebe* (Berkowitz, 1990). V človeka je vgrajena le možnost za neko vedenje in ne to vedenje samo. Agresivnosti in nasilja se naučimo nekako tako, kot se naučimo jezika, tj. ne nujno, odvisno pač od dane kulture in drugih socialnih dejavnikov. O nenujnosti nasilja pričajo kulture, ki ga ne poznajo. Malo jih je (npr. Tasaday Indijanci, Arapeši idr.), a pričajo o drugačni možnosti. Večina kultur, tako na zahodu kot na vzhodu, pa je nasilna in v tem smislu vzgajajo tudi svoj naraščaj. Vzori in izkušnje so tisti, ki določajo našo nasilnost. Za večino nasilnih dejanj so potrebne tudi naslednje štiri sestavine: vzbujenost, sprožilec, orožje in tarča. Sprožilec, ki sprosti agresivnost, je lahko kateri koli dogodek, ki vzbujenost pretvori v nasilje. Lahko je povsem nepovezan z dogodkom ali osebo, ki sta povzročila vzbujenje oz. s frustracijo ali grožnjo. Pogosto gre vendarle za nadaljnje vzbujenje, ki npr. niz frustracij pripelje do nasilja. Zadnji dogodek v takem nizu je lahko sam zase nepomemben, toda kot njegov del je kritičen in sproži dogajanje, ki ga drugače ne bi. Vsako nasilje zahteva orožje. Včasih je to oster jezik, vse prevečkrat pa gre za orodja (nož,

puška, top), ki izredno povečajo posledice nasilja. Še več, psihološko oddaljijo agresorja od žrtve ter zmanjšajo čustvene zavore nasilja. Lahko ga celo spodbudijo ali sprožijo. Berkowitz (1967) je to eksperimentalno dokazal.

Šele prisotnost tarče pa zares omogoča nasilje. Njena narava, posebno predstava, ki jo ima o njej napadalec, pomembno vpliva na to, ali bo do napada prišlo ter kakšna bo njegova oblika. Včasih tarča deluje celo kot sprožilec, njeno vedenje pa vpliva na napadalčeva dejanja. Lahko je tudi nadomestna in ne neposredni krivec napadalčeve frustracije. Tako sta psihologa Carl Hovland in Robert Sears (po Bailey, 1977) raziskala 4.761 linčev na ameriškem jugu med letoma 1882 in 1930. Ugotovila sta, da se je število linčev spreminjalo s ceno bombaža (takrat glavnega proizvoda južnjaškega gospodarstva). V slabih časih, ko so cene bombaža padale, je število linčev naraščalo. In nasprotno. Žrtve niso bile krive za težave napadalcev. Toda ti niso mogli napasti neposrednih krivcev zanje. Našli so zgolj nedolžne nadomestke. In takih primerov bi lahko našli še več (npr. Žide v tretjem po vrsti nemškem rajhu).

Spoznadni vidik

Psihološke vzroke vojn nikakor ne gre iskati zgolj na čustvenem področju. Vojne namreč izvirajo predvsem iz racionalističnih, čeprav ne nujno modrih, odločitev, zasnovanih na zaznavi navzkrižnih ciljev, upoštevanju stroškov in koristi ter prepričanjih o možnih izidih. Tudi tu bi končno lahko bil del odgovora, zakaj pride do vojn, saj se v končni posledici še skoraj nobena osvajalna ni kaj prida splačala, tj. odločitev zanjo ni bila najbolj razumna. Žal računov niso vedno poravnavali pravi krivci. Izkušnje vsakdanjega življenja, pa tudi izsledki vrste psiholoških raziskav pričajo, da ljudje niso vedno razumni odločevalci. V svojih odločitvah tudi najboljši presojevalci sistematično kršijo načela razumnega odločanja. Pogosto pri teh kršitvah uporabljajo posebne *hevrstike*, tj. mentalne strategije, s pomočjo katerih težave presoje poenostavijo. To so nekakšne bližnjice, ki omogočajo odločanje ali presojo brez vseh normalno potrebnih podatkov. Simon (1979) je celo postavil teorijo *omejene razumnosti*, v kateri trdi, da mora odločevalec oblikovati poenostavljen model sveta, da bi ga lahko obvladal. Soočeni z izredno zapletenostjo in negotovostjo sveta se zadovoljimo le z »dovolj dobrimi« rešitvami. Naj ob tem še omenim mnenje Whytove (1986), da je dihotomija med razumnim in nerazumnim vedenjem artefakt ekonomskih modelov. V stvarnosti so človeški cilji dvoumni, protislovni in pogosto skriti. Od tod tudi takšno vedenje. Iskati je torej treba njegovo razumno razlago in ne v njem razumnosti. Nekaj tega skušamo tudi v tem prispevku.

Če se vrnem na jugoslovanske razmere, se skoraj očitno kaže dobro pripravljen načrt današnjega dogajanja. Morda njegovi avtorji in izvajalci (SANU ter Milošević in njegovi) niso predvideli vseh podrobnosti, toda model je zapisan v memorandumu, izvajanje pa se kaže vse od posegov na Kosovu, afere Agrokomerc, 8. seje srbskega CK, mitingov, sodnih procesov, »čiščenja« javnih medijev in še polno je tega, kar bi se tu dalo naštet. V toliko gre za »razumno« dejanje, z jasno opredeljenimi (in že dolgo ne več skrivanimi) cilji in metodami za njihovo uresničevanje. Sovraštvo in nasilnost, načrtno spodbujana v srbskem ljudstvu, sta le eno od sredstev za doseg cilja. Nista pa vzrok za vojno.

Eden od dejavnikov nasilja je najbrž tudi časovna perspektiva, ki poleg drugega pomeni tudi usmerjenost v določeno časovno obdobje, preteklost, sedanje ali prihodnost. V kritičnih časih je pogosto skrčena na zdaj in tukaj, vse prepegosto pa odgovore na sedanja vprašanja išče v preteklosti. Dolgoročna usmerjenost v prihodnost bi najbrž preprečila marsikatero vojno, saj je prihodnost še nepopisan list, v preteklosti pa najdemo vse preveč povodov in spodbud za nove vojne. Značilen primer take perspektive so prebivalci otoka Truk v jugozahodnem Pacifiku (Hall, 1976). Njihovo pojmovanje časa otežuje življenje njim in vsem, s katerimi prihajajo v stik. Pretekli dogodki se nabirajo in pritiskajo na prebivalce kot nekaj aktualnega. Cela preteklost se obravnava kot sedanost. Vojna med dvema vasema se je lahko pričela kadar koli zaradi nekega davnega spora. Zgodovina je sicer res lahko učiteljica življenja, toda zdi se, da ni tako s preteklostjo. Konec koncev se v naši soseščini prav tako srečujemo z obsedenostjo s preteklostjo. Mitologija, ki je srbskemu narodu omogočila preživetje in ohranitev istovetnosti pod 500-letno turško okupacijo (z oblikovanjem pozitivne narodove samopodobe), se danes uporablja ali, točneje, zlorablja za povsem druge cilje. Izkorišča se za opravičilo nasilja in vojne. Slike preteklosti se ponujajo kot model za razreševanje današnjih problemov. Moramo se zavedati, da je v vzgojno-izobraževalnem sistemu Srbije posvečeno veliko pozornosti srbski zgodovini pred in od Kosova dalje. Ponuja se v zgodovini, književnosti (narodne pesmi) in še kje že od zgodnjega otroštva dalje. Prejšnja cesarstva in znane bitke postajajo določevalci cilja (ozemeljska širitev) in model ravnanja (vojna in uničevanje). Ne da bi bilo to nujno, toda ideologom nasilja ustreza.

Kolektivno vedenje

Vojne in druga družbena navzkrižja niso zgolj stvar posameznikov, saj v njih sodelujejo množice ljudi. V tej zvezi pogosto govorimo o kolektivnem vedenju. Do njega pride, kadar je socialni sistem v krizi, to je, kadar so njegove tradicionalne, institucionalizirane strukture v veliki meri uničene, nevtralizirane ali pa jih sodelujoči nimajo več za ustrezno vodilo svojih dejavnosti (Wenger, 1978). Kolektivno vedenje se spreminja vzdolž razsežnosti, kjer imamo na enem koncu množico in na drugem javnost. Prvo odlikujejo večja sugestibilnost, izguba individualne odgovornosti, anonimnost, slabše presojanje, občutek neranljivosti, moralna ambivalenca itd., drugo pa prav nasprotno lastnosti. Bolj ko se na tem kontinuumu pomikamo k dejavnim množicam, večji je odklon od vedenj, pričakovanih na podlagi družbenih norm. Razloge teh odklonov skuša pojasnjevati več teorij, npr. *teorija konvergence*, *teorija okužbe* in *teorija zasilnih norm*. Kot povedo že njihova imena, pride do kolektivnega vedenja bodisi zaradi hkratne prisotnosti ljudi, ki so si v nekaterih pogledih že podobni, bodisi zaradi sporočanja in nekritičnega sprejemanja razpoloženj, stališč in vedenj ali pa zaradi posebnih norm, ki se pojavijo v kriznih razmerah. V družbenih konfliktnih razmerah je kolektivno vedenje – prav zaradi njihove narave – razmeroma pogosto.

Dejansko nasilje, v katerem sodeluje več ljudi, lahko dobi povsem nove razsežnosti. Ne le zaradi prisotnosti mnogih, ki se žele spopasti, pač pa tudi zato ker se v skupinah ali množici ljudje vedejo drugače, kot kadar so sami zase. Storiijo lahko nasilna dejanja, ki jih drugače ne bi. Raziskave so pokazale, da množica sicer sama

po sebi ne povzroča nasilja, toda spodbuja in krepi obstoječa čustva in odnose. Kadar so ti sovražni, postanejo še bolj sovražni (Freedman, 1975). Tako okrepljena čustva se tudi veliko hitreje prevedejo v akcijo. Članstvo v skupini uzakonja nasilje, saj ga opravičuje zaradi višjih ciljev. Pritiska na posameznika v smislu konformizma. Pride bolj do nekake *spremembe* identitete, vendar ne do njene izgube. Osebnostno identiteto namreč vse bolj nadomešča socialna (Brown, 1988), članstvo v tej ali oni skupini. Posamezniki izgubljajo osebni občutek odgovornosti. Ta se porazdeli po skupini. Bolj ko so ljudje anonimni zaradi pripadnosti množici, manj se čutijo odgovorne za svoja dejanja. Bolj ko pripadajo skupini, bolj njihovo agresivnost določa to, kar menijo, da se od njih pričakuje. Srbska politika je to tehnologijo dodobra zlorabila. Ustvarila je množico in resnično bedo nekaterih izkoristila za sejanje sovraštva. Mitingi so ji bili odlično orodje za doseganje množičnih učinkov in kolektivnega vedenja. Kaj hitro so se na njih zaslisale zahteve po orožju in pesmi o klanju drugih. Z njimi se je znebila tudi zoprnikov iz lastnih vrst.

O ubogljivosti, ki je v ozadju mnogih okrutnosti, pa samo nekaj ugotovitev različnih raziskav, predvsem pa znane Milgramove (1992) študije.

Poslušnost

Slepa poslušnost, ki se konča v mučenju in ubijanju drugih ljudi, ni nekaj, kar bi odkrili šele z nacisti. Na sojenju nacističnim zločincem se je problem samo jasno pokazal. Toda, tako kot so nam iz vsakdanjega življenja znani primeri slepega izvrševanja ukazov, ki prizadevajo nedolžne, so nam znani tudi primeri uporov, ko ljudje zavračajo slepo pokorščino. Kako si to razložiti? Z razlikami med ljudmi ali s čim drugim. Res je, so taki in drugačni ljudje, toda so tudi situacije, ki bolj ali manj spodbujajo določeno ravnanje, včasih tudi tako, ki je v nasprotju z vsemi moralnimi normami, ki jih ljudje priznavajo in se drugače po njih ravna. Primerjava najbolj in najmanj poslušnih preizkušancev v Milgramovem eksperimentu je pokazala, da med njimi v povprečju ni bilo kakih večjih osebnostnih razlik. Zdi se, kot da je bila v dani situaciji neka moč, ki je ne glede na osebnost povzročila, da so storili stvari, ki jih drugače ne bi. To seveda ne pomeni, da bi poslušni preizkušanci kar po vrsti lahko postali novi Eichmani. Ta je svoje zločine izvajal vrsto let, imel je dovolj časa za premislek, lahko se je o svojih dejanjih pogovoril z drugimi ipd. Milgramova situacija je trajala le eno uro. Preizkušanec se je soočal z avtoriteto osamljen, brez možnosti za razmislek. Dejstvo, da v odsotnosti avtoritete preizkušanci niso mučili »žrtev«, kaže, da so ljudje prej *poslušni avtoriteti* kot pa *agresivni*. Znani socialni psiholog Erich Fromm (1975) komentira izide Milgramove raziskave takole: »Menim, da ta eksperiment ne dopušča izvajanja kakršnih koli sklepov v večini situacij v resničnem življenju. Psiholog ni bil samo avtoriteta, ki ji dolgujemo poslušnost, temveč predstavnik znanosti in ene najuglednejših univerz v ZDA. Glede na to da se na znanost gleda kot na najvišjo vrednoto sodobne industrijske družbe, je povprečnemu človeku težko verjeti, da bi lahko bilo to, kar ukazuje znanost, napačno ali nemoralno. Če Gospod ne bi rekel Abrahamu, naj ne ubije svojega sina, bi Abraham to storil kot milijoni staršev v zgodovini, ki so žrtvovali otroke. Za tistega, ki veruje, ne moreta niti Bog niti Znanost, sodobna inačica Boga, ukazati nekaj napačnega. Zaradi tega razloga, ob drugih, ki jih je omenil Milgram, visoka stopnja poslušnosti ni nič bolj presenetljiva kot dejstvo, da je 35 odstotkov skupine v nekem trenutku odklonilo poslušnost; pravzaprav imamo lahko to neposlušnost več kot tretjine za bolj čudno in ohrabrujočo.«

In kako so posamezniki razreševali navzkrižje med svojo vestjo in ukazom. Fromm se sprašuje, ali ni za človeško delovanje bolj značilno izmikanje navzkrižjem. Človek ne izbira zavestno med tem, kar želi narediti, in tem kar mu prepoveduje njegova vest. Dejstvo je, da z racionaliziranjem odstranjuje navzkrižje iz zavesti. To se nato kaže samo nezavedno v povečanju napetosti, v nevrotičnih simptomih ali pa občutku krivde zaradi napačnih razlogov.

V skupini je poslušnost lahko še bolj izrazita (kadar ni upornikov) in deluje nanjo povezovalno. Ljudje se nočejo razlikovati od drugih članov svoje skupine, saj bi zaradi tega lahko postali tarča njene agresivnosti. Odklonsko vedenje namreč lahko ogroža vrednote skupine ali celo njeno preživetje.

Primerov poslušnosti skupini je bilo v jugoslovanskih vojnah precej, pa tudi ubijanja tistih pripadnikov lastne skupine, ki so mislili drugače.

Stik in navzkrižje

Ob vojni na ozemlju nekdanje Jugoslavije se je najbrž marsikdo spraševal, kako je možno tako sovraštvo med ljudmi, ki so vendar več desetletij živeli kot dobri sosede, v miru. Obstaja neko staro mnenje o tem, da bo stik med člani različnih skupin izboljšal njihove medsebojne odnose. Stik je sicer pomemben za začetek kakršnih koli odnosov, toda sam zase ni dovolj za njihovo izboljšanje. Irci in Angleži, Židi in Palestinci, črnici in belci v Južni Afriki in ne nazadnje Srbi in Hrvati, vsi ti imajo ali pa so imeli veliko medsebojnih stikov, pa vendar se medsebojna navzkrižja ne zmanjšujejo. Predsodki in medsebojne napetosti ostajajo. Toda že Allport je poudarjal pomen *narave stikov*. Ni namreč vseeno, kakšni ljudje in v kakšnih situacijah se srečujejo. Njegova taksonomija pomembnih dejavnikov je uporabna še danes.

TABELA 1: Vrste in dejavniki medskupinskih stikov po Allportu (po Hewstone & Brown, 1986)

Količinski vidiki stikov:

- Pogostost
- Trajanje
- Število vključenih oseb
- Pestrost

Statusni vidiki stikov:

- Član manjšine ima podrejen status
- Član manjšine ima enak status
- Član manjšine ima nadrejen status
- Ne le da se lahko posamezniki razlikujejo po statusu; tudi skupina kot celota ima lahko relativno visok ali relativno nizek status

Vloge med stikom:

- Ali gre za tekmovalno ali sodelovalno aktivnost?
- Ali gre za odnose nadrejenosti ali podrejenosti v vlogah; npr. gospodar-sluga, delodajalec-delojemalec ipd.

Socialno vzdušje med stikom:

- Ali prevladuje ločevanje ali se pričakuje enakopravnost?

- f. Ali je stik prostovoljen ali neprostovoljen?
- c. Ali je stik »stvaren« ali »umeten«?
- d. Ali je stik zaznan kot medskupinski odnos ali ne?
- e. Ali se stik ima za »značilnega« ali »izjemnega«?
- f. Ali se ima stik za pomembnega in zaupnega ali za trivialnega in bežnega?

Osebnost posameznika, ki doživlja stik:

- a. Ali je njegova začetna raven predsodkov visoka, nizka ali srednja?
- b. Ali so njegovi predsodki površinski, konformistični ali pa so globlje zakoreninjeni v njegovi značajski strukturi?
- c. Ali ima v svojem življenju osnovno varnost ali pa je preplašen in sumničav?
- d. Kakšne so njegove prejšnje izkušnje s skupino in kakšna je moč sedanjih stereotipov?
- e. Koliko je star in kakšna je njegova izobrazbena raven?
- f. Mnogi drugi osebnostni dejavniki lahko vplivajo na učinek stikov.

Področja stikov:

- a. Priložnostni
- b. Stanovanjski
- c. Poklicni
- d. Rekreativni
- e. Verski
- f. Civilni in bratski
- g. Politični
- h. Prijateljske medskupinske aktivnosti

Isid stika naj bi bil pozitiven, kadar se srečujejo ljudje enakega statusa, zasledujoč skupni cilj, ob socialni in institucionalni podpori. Različni raziskovalci so preverjali omenjene predpostavke kakovosti stikov in čeprav si izsledki včasih tudi nasprotujejo, podpirajo osnovne Allportove domneve. Tu bom le povzel nekatere ugotovitve Amirjeve pregledne raziskave, kot jih podajata Hewstone in Brown (1986). Med pogoji, ki zmanjšujejo predsodke, navaja tele dejavnike: enak status pripadnikov različnih skupin, oblast in socialno vzdušje podpirata in spodbujata medskupinske stike, stiki so zaupni in ne bežni, stik je prijeten ali nagrajujoč, člani obeh skupin sodelujejo v pomembnih dejavnostih ali razvijajo skupne cilje oz. cilje, ki so pomembnejši kot posamični cilji vsake od skupin. Vpliv gre v nasprotno smer, če: stična situacija povzroča tekmovanje med skupinama, stik je neprijeten, neprostovoljen in obremenjen z napetostjo, prestiž ali status ene od skupin se zniža zaradi stične situacije, člani skupine ali ta kot celota so v stanju frustracije, skupine imajo moralne ali etične standarde, ki so vzajemno sporni. V določenih pogojih lahko stik celo prispeva k ohranjanju predsodkov. Razlike postanejo očitne, kadar se skupinska identiteta krepi zaradi mnogih razlik (verskih, političnih, gospodarskih). Objektivna navzkrižja interesov so prav tako močan vir vzajemnega sovraštva.

V našem primeru so bila vzpostavljena navzkrižja interesov (gospodarstvo, ozemlje), mnoga izvirajoča tudi iz nedorečenih odnosov v preteklosti. Nedorečena razmerja v odnosu med Srbijo in njenimi pokrajinami so razglasili za neenakopravnost in jih spremenili v novo neenakopravnost (ki je podlaga vsaj za nadaljnja navzkrižja na Kosovu) ter se predstavili za žrtev vseh drugih (Srbija v vojni dobiva in v miru izgublja; kar je pokojni Koča Popović [Vreme, 1992] komentiral, češ da to lahko pomeni, da se znajo Srbi samo bojevati). Vzpostavljeni so ob obujenih starih (Hrvati = ustaši = zločinci = neljudje) še mnogi novi predsodki. Temelji za navzkrižje so bili torej dani.

Poročila o dogodkih, polnih podlosti in zla, s kakršnimi se srečujemo že skoraj od samega začetka jugoslovanskih vojn, zastavljajo preprosto vprašanje, zakaj. Kam sta se izgubili odgovornost in skrb za sočloveka? Odgovor ni lahek. A poskusimo ga, vsaj delnega, poiskati. V knjigi Korenine zla znani socialni psiholog Ervin Staub (1989) razčlenjuje nekatere zgodovinske primere genocidov. Balkanski se od njih razlikuje zgolj po času in kraju ter seveda po ljudeh. Scenarij je enak. Staub meni, da nasilje in morije pripadnikov druge skupine postanejo možni, kadar se občutek odgovornosti za njihovo blagostanje izgubi zaradi družbenega ali ideološkega razvrednotenja. Proces ni nenaden, pač pa razvojen. Storilci napredujejo po kontinuumu uničevanja. Sprva omejeno nasilje nad žrtvami spremeni storilce in jih pripravi na popolno uničevanje. Ljudje se spreminjajo zaradi prejšnjih dejanj. Skrajno nasilje je le zadnji od mnogih korakov na tej poti. Toda vedno, kadar so se ljudje uprli nasilju, kadar so »tisti ob« opredelili pomen razmer in vplivali na drugačno vedenje, se je nasilje umikalo. Nedejavnost je zmanjševala in dejavnost spodbujala pomoč. Na Danskem ali pa v francoski hugenotski vasi Le Chambon ter še kje so se prebivalci uprli nacističnemu preganjanju Židov in ga, vsaj v svoji deželi oz. kraju, preprečili. Tudi za ceno lastnih življenj. Človeška izkušnja ima več razsežnosti in nobena pot ni povsem ravna. Vedno je možna tudi drugačna odločitev. Kaj spodbuja in kako pride do tistih najbolj nečloveških?

Nedvomno so pomembne nekatere značilnosti kulture in družbene strukture v navezi z velikimi življenjskimi težavami in socialno dezorganizacijo. V skrajno težkih življenjskih razmerah pridejo v ospredje motivi po zaščiti fizičnega blagostanja posameznika in njegovih bližnjih, po očuvanju psihološkega jaza in osebnih vrednot ter po osmišljanju življenja. Namesto da bi skušali izboljšati življenjske razmere, se ljudje odzivajo s čustvi, mislimi in dejanji, ki ne spreminjajo stvarnosti, pač pa zgolj omogočajo spoprijemanje z njenimi psihološkimi posledicami. Ti odzivi vsebujejo razvrednotenje drugih skupin, iskanje grešnega kozla, priključitev novi skupini ter predvsem novih ideologij. Vse to spodbuja in zmanjša zavore za škodovanje drugim. Na tej poti uničevanja se tako storilec kot njegova skupina spreminjata.

Same po sebi slabe življenjske razmere ne bodo privedle do nasilja. Nosijo samo potencial zanj. Šele kultura in socialna organizacija določata, ali se bo nasilje udejanilo, s tem ko spodbujata razvrednotenje in sovražnost do drugih skupin (naroda). V težkih časih se ljudje počutijo ogrožene in frustrirane. Ogroženi sta njihovo samopojmovanje, saj ne morejo več nadzirati razmer svojega življenja, ter njihovo pojmovanje sveta, kot so ga poznali. Brez tega razumevanja bi bilo življenje polno negotovosti in tesnobe. Ker se ljudje v veliki meri definirajo tudi s pripadnostjo neki skupini (narodu), je za samopresojo mnogih pomembna pozitivna slika njihove skupine. Čeprav ti procesi vodijo tudi v pozitivne izide, lahko ogroženost in frustracije vodijo v sovražnost in željo po nasilju nad drugimi. Vzroki težav so lahko zapleteni in neosebni ali pa so voditelji premočni oz. se ljudje v tolikšni meri poistovetijo z njimi, da ne morejo nanje usmeriti svoje sovražnosti. Čeprav preostali svet že zdavnaj vidi v Miloševiću enega glavnih krivcev jugoslovanske tragedije, ima še vedno precejšnjo podporo med ljudmi. Agresivnost je premeščena in usmerjena na nadomestno tarčo. Do sovražnosti pride še prej, če imajo ljudje svoje trpljenje za krivično, posebej če drugi niso enako prizadeti. Njihovo obtoževanje zmanjšuje lastno odgovornost. Tudi tako si osmišljamo – čeprav napačno – dane razmere. Psihološko je to zelo koristno, saj ponuja rešitev z ukre-

panjem zoper »krivce«. Njihovo razvrednotenje dviga lastno nizko samopresojo. Ubijanje se zdi dobro, pravično in zaželeno. Sprejem ustrezne ideologije pa omogoča nov pogled na svet in budi nova upanja ter opravičuje zločine. Ideologija srbskih oblastnikov sicer ni zelo nova in je bila tudi v Srbiji že znana in uporabljana. Gre za nacionalizem v njegovi najslabši inačici, katerega ideje pogosto spominjajo na nacistične.

Različne kulture so v različni meri nagnjene k nasilju. Kulturna samopodoba vpliva na potrebo po zaščiti kolektivnega psihološkega jaza. Občutek večvrednosti to potrebo krepi, toda kolektivni dvom o sebi spodbuja psihološko obrambo. Kadar je občutek večvrednosti kombiniran s skritim samodvomom, je nasilje bolj verjetno. To je tudi pogost izvor nacionalizma. Slednji se kaže tudi kot želja po povečanju nacionalnega ozemlja ali po širjenju nacionalnih vrednot in prepričanaj, pa tudi v želji po »čistosti«. Razlikovanje med nami in njimi je ena človeških osnovnih zmožnosti. Negativni stereotipi drugih pa so lahko globoko vgrajeni v kulturo. Včasih bo neka skupina najmočneje razvrednotila skupino, ki ji je zelo podobna. S tem bo varovala svojo identiteto, integriteto in čistost. Napor, ki ga v tej smeri vlagata hrvaška in srbska oblast in politika, to potrjuje.

Na razvoj nasilja vplivata tudi močno spoštovanje oblasti in nagnjenje k poslušnosti. Ljudje, ki so jih vedno vodile močne avtoritete, ne bodo samostojni v težkih časih. Nasilju so bolj podvržene monolitne kot pluralne kulture ali družbe. Prve razpolagajo z omejeno količino vrednot in življenjskih perspektiv. Močna avtoriteta oz. totalitarna vlada uveljavljata enotnost. Oblast ima veliko moč za opredelitev stvarnosti in oblikovanje zaznav. Kadar danes razmišljamo o vedenju prebivalcev Srbije, moramo upoštevati, da je njihova slika sveta močno izkrivljena (do neke mere imamo sicer vsi izkrivljeno sliko sveta, vendar sta demokratičnost in pluralnost neke družbe tisti korektiv, ki tako izkrivljenost zmanjšuje). Končati vojno zahteva tudi spremembo te slike.

TABELA 2: Kulturni temeljni pogoji in napredovanje petih genocidov (po Stabuu, 1989)

Kulturni temeljni pogoji in razvoj	Nac. Nemčija	Turčija	Argentina	Kambodža	Srbija
1. Kulturna samopodoba, cilji in vrednote	Kombinacija občut. večvrednosti, ogroženosti in negotovosti; nacionalizem, želja po širitvi in vladanju	Negotovost, izvirajoča iz izgube moči, ozemelj in statusa; nacionalizem, želja po obnovi moči in statusa	Verovanje v potencialno veličino Argentine; nacionalistične aspiracije	Spomini na stari angkorski imperij in vdore sosedov; cilji samodeterminacije in nacionalizem	Občutki večvrednosti in negotovosti ter ogroženosti; nacionalizem, želja po širitvi in vladanju
2. Razvrednotenje drugih skupin	Dolga zgodovina antisemitizma, ki je tudi vtisnjen v kulturo in politiko	Dolga zgodovina razvrednotenja in slabega ravnanja z Armenci	Naraščajoče razlikovanje med desnico in levico; močno razvrednotenje komunistov in vseh, ki so za socialne spremembe	Naraščajoče razlikovanje med desnico in levico; zgodovinska razlika med mestom in vasjo	Dolga zgodovina sovraštva do muslimanov (predvsem Albancev) in Hrvatov;
3. Usmeritev k avtoriteti	Močna kultura poslušnosti oblasti; avtoritarne družine	Zelo hierarhična družba	Močna poslušnost v armiji, ki je bila načrtovalec in izvajalec	Med Rdečimi Khmeri monolitna-totalitarna	Monolitna-totalitarna; avtoritarne; avtoritarno-represivna

4. Monolitna (totalitarna) vs. pluralna kultura	Monolitna-totalitarna	Monolitna; stoletja pred genocidom avtoritarno-represivna	V vojski monolitna; v trenutku pobejev vojna diktatura	Med Rdečimi Khmeri monolitna-totalitarna	Monolitna-totalitarna; avtoritarno-represivna
5. Ideologija (nastajajoča ali prilagojena)	Močna nacistična ideologija, vodilna sila v genocid (rasna teorija, življenjski prostor, načelo vodje)	Panturkizem in turanizem (turški nacionalizem, ideja o novem imperiju)	Doktrina nacionalne varnosti močen antikomunizem, religiozni ideali	Močna ideologija vodilne skupine; vodilna sila v »avtogenocid«, ideologija antagonizma do Vietnamu	Pansrbizem (močna nacionalistična ideologija, vodilna sila genocida; ideologija antagonistični prostor; naraščajoče nasilje od mitingov in aretacij do pobejev in taborišč ter mučenj)
Koraki vzdolž poti uničevanja	Naraščajoče slabo ravnanje z Židi – pretekla zgodovina slabega ravnanja; naraščajoča raven nasilja (evgenični program)	Naraščajoče slabo ravnanje z Armenci v daljšem obdobju, vključno z množičnimi poboji	Vse bolj nasilna vojaška represija v prejšnjih udarih; levi terorizem; naraščajoče nasilje med levico in desnico	Naraščajoči krog nasilja pred in med državljansko vojno; hudo komunistično nasilje proti ljudem po 1970	

V pluralni družbi imajo ljudje vedno na razpolago več izbir in se bodo lažje prilagodili spremembam. Prej bo prišlo do odpora nasilju in razvoj poti uničevanja bo preprečen.

Pomembna je tudi vloga voditeljev. Ti so bistveni za premik ljudi v določeno smer. Pri tem gre za vzajemen proces. Kadar težavne življenjske razmere vztrajajo in obstoječe vodstvo in ustanove ne ponudijo rešitve, se ljudje preusmerijo k bolj radikalnim voditeljem. Tako je končno prišel na oblast tudi Milošević.

Staub (1989) je v analizi genocidov opozoril na nekatere dejavnike njihovega nastanka. Oglejmo si njegovo preglednico, ki so ji dodane še nekatere značilnosti razmer v Srbiji.

Podobnosti Staubovih primerov in razmer v nekdanji Jugoslaviji so izredne. Pot uničevanja je jasno nakazana. Vprašanje je samo, kako jo prekiniti. Omahujoča in nedorečena politika Evrope in sveta, takšna kot je, razmer ne bo izboljšala. Ali je smiselno drastično vojaško posredovanje? Če bi lahko uničilo zgolj vojne zmogljivosti (letališča, industrijo ipd.) ter omogočilo ustrežnejši odpor napadenih, je smiselno. Neselektivni napad lahko pripelje do psihološke reaktance (ki jo srbska politika spodbuja že zdaj, češ pravica je na naši strani, toda vsi so proti nam, vendar ne bomo poklekili), predvsem pa ni etičen. Nove »Hirošime« pač ne potrebujemo. Protiukrepi morajo potekati na več ravneh in področjih, ne nazadnje tudi na propagandnem (usmerjenem v Srbijo).

VIRI

Bailey, R. H. (1977). *Violence and Aggression*, Time-Life Books Inc.

Berkowitz, L. & Le Page A. (1967). Weapons as Aggression Eliciting Stimuli, *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 202- 207

- Brown, R. (1988), *Group Processes*, Oxford: Basil Blackwell
- Fromm, E. (1975), *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb: Naprijed
- Glad, B. (Eds.) (1990), *Psychological Dimensions of War*, London: Sage
- Hall, E. (1976), *Nemi jeziki*, Beograd: BIGZ
- Hewstone, M & Brown R. (1986), Contact is not Enough, In: Hewstone M. & Brown R. (Eds.), *Contact & Conflict in Intergroup Encounters*, Oxford: Basil Blackwell
- Milgram, S. (1992), *The Individual in a Social World*, London: McGraw-Hill
- Simon, H. (1979), *Models of Thought*, London: Yale University Press
- Staub, E. (1989), *The Roots of Evil*, Cambridge: Cambridge University Press
- Skupina avtorjev (1989), Memorandum SANU, *Naše teme*, 33, 1-2, 128-163
- Wenger, D. E. (1978), Community Response to Disaster, In: Quarantelli E. L. (Ed.), *Disasters*, London: Sage

ALBIN IGLIČAR*

Zakonska ureditev visokošolskega izobraževanja

I

Priprava zakonske ureditve visokošolskega izobraževanja je zahteven projekt. Oblikovanje pravnonormativne ureditve tega dela družbenih odnosov mora upoštevati tako tradicijo kot moderne trende, upoštevati mora tako posebnosti procesov na univerzi kot pravnosistemske okvire določene nacionalne zakonodaje.

Ne glede na to so seveda tri leta, odkar nastaja nov slovenski visokošolski zakon, predolga doba. Seveda pa je zopet treba upoštevati, da se je v Sloveniji v tem obdobju spremenil politični sistem in da še vedno poteka proces spremembe družbenoekonomskih odnosov. Za pravni sistem je pomembno, da je bila decembra 1991 sprejeta nova slovenska ustava, katere nadaljnja zakonodajna implementacija naj bi bila končana do konca leta 1993. V to dogajanje se zdaj vključuje tudi pripravljanje visokošolskega zakona, ki mora upoštevati tako nove ustavne temelje kot dejansko spreminjanje celotne družbene strukture.

Po odločitvi, da se visoko šolstvo zakonsko uredi zunaj zakona o usmerjenem izobraževanju, so bile prve celovite teze zakona o univerzi pripravljene že oktobra 1989. leta. V skladu s takratno poslovniško možnostjo sta namreč tega leta obe slovenski univerzi v republiški skupnosti zahtevali izdajo visokošolskega zakona. Navedena zahteva je bila v skupščini sprejeta. Po dogovoru med izvršnim svetom in univerzama je bilo njima celo zaupano, da sami pripravita predlog za izdajo zakona oziroma ustrezne zakonske teze. Besedilo predloga za izdajo zakona o univerzi in teze tega zakona je izdelala posebna delovna skupina, ki je bila sestavljena iz predstavnikov obeh univerz.

Preden so bila ta besedila predložena izvršnemu svetu in skupščini, je bila o njih konec 1989. leta organizirana razprava na univerzah. Zaradi velike heterogenosti – zlasti ljubljanske univerze – pa teze v univerzitetnih krogih niso dobile

* Dr. Albin Igljučar, izredni prof. na Pravni fakulteti v Ljubljani.